

Pau Casals: música i compromís en la guerra civil espanyola en el periodisme del moment (1936-1939)

Pau Casals: music and compromise in the Spanish Civil War In the journalism of the moment (1936-1939)

Josep M. Figueres

Universitat Autònoma de Barcelona

✉ josepmaria.figueres@uab.cat

Rebut: 10/05/2011

Acceptat: 01/09/2011

Resum

Es presenta l'activitat pública del músic Pau Casals en el decurs dels anys bèl·lics especialment a través de l'estudi de la premsa diària i periòdica així com de fonts arxivístiques. El treball exposa i matisa el comportament públic, vinculat a la Generalitat i a la República, així com l'activitat musical de Casals. Especialment en els tres concerts que efectuà a Barcelona i les gires internacionals amb enregistraments musicals inclosos habituals en la activitat.

Paraules clau: Música; Premsa; Periodisme; Pau Casals; Guerra Civil; Barcelona; Catalunya; Espanya.

Abstract

In this paper we present the public program action carried out in Pau Casals museum during the Spanish Civil War (1936-1939), especially through the study of daily periodical press, as well as archival sources in order to clarify public behaviour of the institution. We should consider that the Pau Casals museum was linked to the Generalitat and the Second Republic political action, and Pau Casals did three concerts in Barcelona (as well as international tours and recordings) during the war period.

Keywords: Music; Press; Journalism; Pau Casals; Spanish Civil war; Barcelona; Catalonia; Spain.

Sumari

1. 1936: guerra i revolució social; 2. 1937: l'esforç per defensar la República; 3. 1938: la derrota de l'Ebre, les portes del final; 4. 1939. Final. Exili; 5. La derrota de la República l'aferma en la decisió

1936: guerra i revolució social

La guerra civil espanyola suposa un punt d'inflexió en la vida de Casals. Tot i que musicalment representa alhora un punt màxim —l'enregistrament de les famoses *Suites* de Bach— i un de mínim, en el període bèl·lic només interpretarà tres concerts a Barcelona i unes gires, és una etapa determinant en la configuració del seu pensament que determinarà el futur fins a la mort.

La primera notícia del conflicte arriba el divendres 18 de juliol, l'endemà hi ha combats a Barcelona. Casals és en ple assaig de la *Novena Simfonia* de Beethoven, al Palau de la Música Catalana. Director i orquestra es preparen per l'acte inaugural de l'Olimpíada Popular —una rèplica esquerrana als Jocs Olímpics celebrats a Berlín— del diumenge on han d'interpretar la simfonia al teatre Grec de Montjuïc. Al programa oficial de l'Olimpíada Popular¹ consta pel dia 19 diumenge a les 22 hores al *Palau Nacional*. Quan el cor, segons reporta Josep M. Corredor², va a entonar «Milions d'homes, abraceu-vos» hi ha la interrupció.

L'episodi marca no només el començament de la guerra a Catalunya sinó un tomb en la trajectòria de Casals. Disposem de diversos testimonis presencials. Casals narra a Albert Khan l'episodi amb una precisió com només dels episodis clau d'una vida és produeixen. L'assaig era important, estava previst i ara, cinc anys després del gran concert per celebrar la proclamació de la República, es fa. Dirigeix la *Novena Simfonia* de Beethoven al palau de Belles Arts de Montjuïc. Ara ho torna a fer arran la celebració per la pau al món. Diu Casals³ que mai oblidaria aquesta jornada tan reiterada en les seves recordances.

L'escena, carregada d'emoivitat, il·lustra la fermesa d'un músic, alhora que la d'un poble, en una dimensió de defensa d'unes creences i d'uns ideals. Posteriorment ho recordarà i l'esdeveniment serà un dels clau de la seva vida:

«Quin moment tan emocionant! I quin contrast! Nosaltres cantàvem l'himne immortal a la fraternitat, mentre pels carrers de Barcelona i de moltes altres ciutats es preparava una lluita fratricida, que tanta sang hauria de fer vessar.» A Sant Salvador un veí, Francesc Renom, un home de negocis barceloní és detingut per un escamot d'incontrolats. Al registre de la casa de Casals que fan dos milicians armats no el localitzen però, al cap d'una estona, tornen amb el detingut. Casals s'imposa al grup i telefona al líder del Comitè Antifeixista local. Aquest, conegut com «El Maño», rep l'ordre de deixar-l'ho lliure i el veí amenaçat podrà fugir l'endemà a Barcelona... »

1. SANTACANA, C.; PUJADAS, X. (1990): *L'altra Olimpíada Barcelona '36*. Barcelona, Llibres de l'Índex, p. 235.
2. CORREDOR, J. M. (1974): «De la protesta a l'exili» a *Converses amb Pau Casals*, Barcelona, Selecta.
3. KHAN, A.E.: *Reflexions de Pau Casals*. (2011), Barcelona, Antoni Bosch, p. 222-223.

A la casa de la platja hi viu el seu germà Lluís. Casals li indica que pot destruir, al seu parer, tot el que els pugui comprometre en la nova situació. Van al foc les cartes de la reina Maria Cristina, del comte de Morphy, retrats de monarques i aristòcrates i dels qui han hagut de fugir davant el desgavell. Ho sacrifica per la seguretat dels seus. Casals té clara una posició de plena implicació amb la República alhora, és clar, que de condemna i lluita contra el desordre i el caos. Declara:

«Per mi —i que tothom jutgi segons al seva consciència— hi havia una qüestió de principi: la meua adhesió a les institucions avalades pel sufragi. Pel que afecta a règims i institucions, sempre acataré la voluntat popular, sigui el que sigui el sentit en que s'expressi.»⁴

Casals intenta d'ajudar en el complex moment. Fa dos donatius important. Els destina als afectats pel setge de Madrid i als necessitats de Catalunya. Dóna el 19 d'agost de 1936, segons *La Batalla*, al Comitè Antifeixista d'El Vendrell dos xecs de deu mil⁵ pessetes cadascun per les víctimes de Madrid i de Barcelona. Xifra important aleshores, i els milicians de la vila del Baix Penedès, d'El Vendrell, ho lliuren a l'alcalde de Barcelona Pi i Sunyer, amb destí als ferits de guerra dels hospitals de Barcelona. Casals fou dels primers en referir suport econòmic al Comitè Revolucionari de la ciutat.⁶

Aquest donatiu que expliquem amb detall a la biografia i que significa una exposició nova de la tradicional generositat de Casals fou provocat per unes motivacions desconegudes fins ara i tingué repercussions. Apareix la notícia a la premsa⁷ tal com volia Casals com a mecanisme de defensa davant una amenaça que en aquells moments no és només una opinió sinó pot ser perillosa atès que a l'agost la persecució terrorista contra significats conservadors o catòlics és un moment àlgid. Només uns dies abans apareix publicada una amenaça directa contra Casals. El 14 d'agost el periòdic oficial del PSUC publica un article del crític musical de *Meridià* i significat teòric de la considerada música revolucionària Otto Mayer. Delegat al Comissariat de Propaganda de la Generalitat, autor d'un cançoner revolucionari internacional, crític musical. El comentarista marxista, en l'article, crítica la passivitat de Casals envers la revolució i demana mobilització. El periodista musical, ben conegut pels seus treballs a *Mirador* on dedicà diversos articles a Ca-

4. CORREDOR, *Converses*, p. 376

5. «El músico Pablo Casals hace donación de 20.000 pesetas para las víctimas de la sublevación», *La Batalla*, 19-VIII-1936. El mateix dia a *La Publicitat* («Donatius per a les víctimes de l'alçament feixista. El mestre Pau Casals dóna 10.000 pessetes per als Hospitals de la ciutat. En dóna 10.000 més per a la ciutat de Madrid», *La Veu de Catalunya*, («L' eminent mestre Pau Casals fa un donatiu de 10.000 pessetes»), etc.

6. VIDIELLA, A.: *El Vendrell 1936-1939* (2002), Vilafranca del Penedès. 2^a ed., p. 17-18.

7. *Las Noticias*, 19-VIII-1936.

sals en el publicat arran els homenatges que Barcelona dedica a Pau Casals i a Fernández Arbós fa⁸ elogis d'ambdós.

Esmenta com a Madrid s'han adherit a la lluita antifeixista mentre a Catalunya no, i la fiblada va per Casals. No era només la *Soli* qui «apuntava» a qui considerava dissidents o traïdors sinó també *Treball*.⁹ Mayer ensenya les ungles esmolades i pensa que els músics catalans:

«fins ara no han donat senyal de vida, com si tinguessin una veritable repulsió de posar-se en aquests moment al costat del poble. Entre ells, n'hi ha mitja dotzena que, en una carrera triomfal a través de tot el món, han acumulat unes fortunes fabuloses.»

La coincidència de dates entre l'acusació del diari marxista ortodox, fidel a Moscou i perillós políticament, un diari que representa el poderós partit socialista i comunista unificats, o sigui *Treball*, el dia 14 i la publicació del donatiu de Casals el dia 19, constata que el donatiu es produeix en aquest interval. No hi ha dubte. La motivació instantània és la de causa-afecte. No la primera, la profunda afí amb el caràcter bondadós i generós del músic, de protecció en moments d'incertesa quan encara és al Vendrell davant les amenaces publicades. Davant l'amenaça pública ha de jugar peça i ho fa amb un donatiu, que farà públic i que serà un donatiu important.

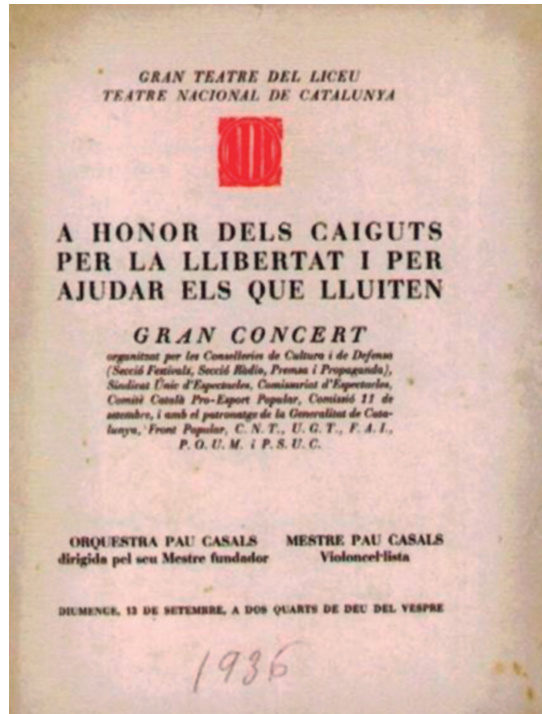
Casals no vol marxar a l'estranger. Fixem-nos també que Mayer fins i tot apunta el destí dels donatius, —ferits de guerra, vídues i orfes— el detall no és baladí. Casals dona els xecs per a les víctimes de la sublevació com informa la premsa diària tot i que ell destina els donatius, que fa en aquest període bèl·lic, majoritàriament, als infants.

Al llarg dels trenta mesos de guerra Casals interpreta tres grans concerts a Barcelona, un cada any, de beneficiència per les víctimes dels bombardeigs, amb les que es solidaritza i vol ajudar d'una forma plena. Els tres concerts són al Liceu, tots tindran finalitats solidàries. Seran el 13 de setembre del 1936 pels ferits i víctimes de la revolta, el 12 de juliol del 1937 per l'Associació Internacional d'Escriptors per la Defensa de la Cultura (AIDC) i 19 d'octubre de 1938 pels infants víctimes de guerra. Els dos primers organitzats per la Generalitat de Catalunya i el tercer pel Govern central.

Del primer moment Casals expressa el seu suport a la República, durant la guerra ho continua manifestant. Ho reitera en el concert d'homenatge del cinquè aniversari de la República. Aquest homenatge, 13 d'abril del 1936, la vigília de la mítica data del 14 quan es proclama el nou règim, és al Gran Teatre del Liceu, ara Teatre Nacional de Catalunya, com

8. MAYER, O.: «La vida musical a Barcelona. Dos homenatges: Arbós i Casals», *Mirador*, 281 (21-VI-1934).
9. Per una visió general del periodisme del període: FIGUERES, J.M. (2010): *Periodisme en la guerra civil (1936-1939)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Figura 1: Programa de mà del concert a Barcelona (1936).

un festival de gala organitzat per l'Ajuntament de Barcelona i la Generalitat de Catalunya assistint-hi el govern de les dues institucions. A la primera part amb l'Orfeó Català.

Quan arriba Companys, Millet enceta *Els Segadors*, que havia harmonitzat, i tot seguit *El cant de la Senyera* també càlidament aplaudit. També cançons populars catalanes com *El cant dels ocells* o *La sardana de les monges* del mestre Morera, present a la sala. S'acaba amb, altre cop, *Els Segadors*. Arriba la segona part amb Casals i l'Orquestra Pau Casals que dirigeix el seu germà Enric. Interpreta el *Concert* en re major d'Haydn. A la revista de l'Orfeó Català diu la crònica¹⁰: «Al final del bell *Concert*, Pau Casals escolta ovacions inacabables, que l'obliguen a sortir diverses vegades a l'escenari». Tanca la sessió la *Novena* de Beethoven amb diversos solistes com Emili Vendrell i Conxita Badia amb l'Orfeó Gracienc del que Casals guarda un gran record d'aquesta emotiva avinentesa.

El primer dels concerts en els que participa durant la guerra és el 13 de setembre de 1936. És el concert per les víctimes —ferits, orfes...— dels combats del 19 i 20 de juliol

10. M. P.: «Concert al Gran Teatre del Liceu», *Revista Musical Catalana*, 389 (maig del 1936), p. 209-210.

Figura 2: Il·lustració de Francesc Fontanals Soka, a *La Publicitat* (15-IX-1936).

a Barcelona. D'aquest concert *Catalunya* afirma: «Ningú amb tant de prestigi com ell per a donar categoria d'acte solemne a l'esdeveniment.» El nom de Casals es vincula plenament a una vetllada de ressonàncies profundes en l'art de la música amb el moment històric de defensa d'una societat atacada.

El concert és organitzat per les institucions públiques catalanes. La iniciativa sembla que surt de Casals.

El lema del concert ho diu tot: «A honor dels caiguts, per la llibertat i per a ajudar els que lluiten». Organitzat pels partits que porten la direcció, així POUM, PSUC i el Govern de la Generalitat, amb pes d'ERC, i els sindicats UGT i CNT-FAI. Arranca amb la marxa fúnebre *La posta dels Déus* i acaba amb la simfonia *Heroica* de Beethoven dirigida segons la crònica de *La Publicitat* del dia 15¹¹ amb «justesa de caràcter i apassionada expressió». Hi assisteixen Companys, Ventura Gassol, Espanya, Rouret, Pi i Sunyer, el general Aranguren... Serà el Concert d'Haydn.

En la prosa vibrant de temps de guerra s'indica, doncs, que es persegueix amb el concert: valor de cultura com a harmonia i acte de sensibilització en la unitat contra la voluntat de destrucció d'uns valors democràtics —i de civilització— compartits alhora que es ratifica a Casals com a estandard del país.

El programa del concert és adequat al públic i al moment: una primera part amb la *Marxa Fúnebre de La posta dels Déus*, de Wagner, l'obertura de *Egmont* de Beethoven. Peça emblemàtica d'homenatge al comte decapitat pels terços del duc d'Alba i molt adequada, pel to vibrant, en aquells moments. La segona part, reservada al violoncel de Casals i amb l'orquestra, que dirigeix el seu germà Enric, s'executa la part de solista del *Concerto en si bemol* de Batcherini, l'adagio de la *Tocata en fa* de Bach i l'intermedi de

11. La notícia serà reproduïda, així al Vendrell *El Baix Penedès* el 13 de setembre, etc.

Goyescas de Granados, que hagué de repetir. El concert es cloqué amb la tercera *Sinfonia* de Beethoven, la magnífica *Heroica* que, escriu B. Samper a *La Publicitat*: «el mestre Casals dirigí amb perfecta justesa de caràcter i amb apassionada expressió», el periodista i músic s'esplaia en aquest magne concert amb els referents de Casals: les *Suites* de Bach, Beethoven amb l'*Heroica* com a exemple i les tan emotives *Goyescas* de Granados, estrenades a Barcelona el 1911 de l'amic desaparegut vint anys abans. Samper a l'esmentada crítica escriu:

«És innecessari ponderar la qualitat suprema d'aquestes interpretacions que hom imagina esmentant només el nom de Pau Casals.»

D'aquest concert el periodista i polític Jaume Miravittles i Navarra, durant tota la guerra director del Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya a les seves memòries¹² i un article¹³ on detalla l'episodi. En aquest clima èpic Casals torna a la seva Barcelona. Podia anar on volia i ho feu. Però torna a la seva pàtria, a reconfortar-la amb la batuta.

El 1936 compon sobre un text de Ventura i Gassol, la *Balada de la Nova Solveig*, dedicada a la soprano Conxita Badia i Casals en una carta li diu¹⁴:

«Gràcies pels teus mots que m'ha portat la simpàtica Miss Davis. Ha cantat *La Nova Solveig* i immediatament he sentit la teva mà ¡...! Tot allò que he escrit per a veu de soprano ha estat pensant en tu. Tot, doncs, et pertany, i si algun dia es fan per al gramòfon, ningú més que tu ha de fer-les.»

La segona peça que compondrà durant la guerra és *La Cançó dels elefants* el 1938 sobre un text de Palmira Jaquetti.¹⁵

El novembre la gira de concerts que acostuma a efectuar, ara per a refer la seva economia, afeblida per les pèrdues als comptes en bancs europeus afectats per la guerra mundial. Rebla la seva opinió amb un contundent final:

«...el meu poble està patint innocentment perquè ningú a Catalunya no volia pas fer una guerra civil.»

No esmenta en aquesta entrevista la segurament activitat musical més destacada

12. MIRAVITLLES, J.: «Pau Casals» a *Homes i dones de la meua vida*, Barcelona, Destino, 1982, p. 238.

13. Jaume MIRAVITLLES glosa a «Gent que he conegut. Pau Casals», *La Vanguardia*, 15-III-1983.

14. ALBET, M. (1985): «Pau Casals, una vida musical», a *Pau Casals i el seu museu*, El Vendrell, Fundació Pau Casals, p. 33.

15. OSSA MARTÍNEZ, M.A.: *La música en la guerra civil española*, Cuenca, Ediciones de la Universidad de Castilla la Mancha, 2011, esmenta que compon aquestes dues peces i també la *Roda de Nadal* per a piano (1939), p. 59.

de la seva vida i que té lloc en aquest temps de guerra. Les famoses *Suites* de Bach que havia descobert a la botiga musical del carrer Ample de Barcelona a inicis de segle que seran ara immortalitzades en uns enregistraments al llarg de la guerra. Enregistra les sis suites en un ordre discontinu. La primera sessió serà a Londres el 25 de novembre als famosos Abbey Road Studios (suites segona i tercera)¹⁶. Més endavant serà a París els 2 i 3 de juny de 1938 la primera i sisena respectivament. Les dues darreres ho seran, també a París, la quarta els dies 13 i 16 de juny de 1939 i la cinquena els dies 14 i 15 d'aquest juny de l'any de la derrota. Aquestes suites tindran una projecció discogràfica increïble i fins avui, remasteuritzades, hem comptabilitzat una vintena de reedicions.

La posició moral de negar-se a actuar en aquells estats que considera injustos o indignes i sobre els quals crida l'atenció apareix aquests anys de forma notable quan els totalitarismes europeus són coneguts per les seves disposicions, Hitler fa tres anys que dicta normatives discriminatòries i, per tant, Alemanya és objecte de la condemna moral de Casals. Ho fa amb declaracions i negant-se a anar-hi per tocar. Respon quan *L'Œuvre* li demana, i el barceloní *La Rambla* ho reproduceix, si en la seva tournée europea visitarà aquest país diu que no¹⁷.

Aquesta entrevista a *L'Œuvre* i de *Le Peuple* són de les més divulgades A *La Noche* de Barcelona i altres capçaleres les reproduceixen¹⁸ però considerem la primera, a de *La Publicitat* com hem vist, a primers de novembre abans de la gira com la més fiable. Casals té un gran nombre d'entrevistes. Sense afany exhaustiu n'hem vist diverses.

Les entrevistes periodístiques que coneixem durant la guerra civil són:

1936: 3

La Publicitat: «El mestre Pau Casals comença la seva tournée anual». 12-XI-1936

La Rambla: «Homes de la nostra terra. Pau Casals» [Rep. *Le Peuple* (París)]. 10-XII-1936

El Baix Penedès: «Homes de la nostra terra. Pau Casals» [Rep. *Le Peuple* (París)].

12-XII-1936

1937: 6

La Noche: «Pablo Casals, ejemplo de patriotismo». [Rep. *L'Œuvre* (París)]. 12-I-1937

La Rambla: «Pau Casals, al costat del poble català». [Rep. *L'Œuvre* (París)]. 6-II-1937

La Humanitat: «Pau Casals, gran artista i patriota exemplar» [Rep. *L'Œuvre* (París)]

7-II-1937

16. Baldock indica tanmateix la data de 26 i 27 de novembre amb l'enregistrament de la Sonata núm. 4 de Beethoven (op. 102 núm. 1). L'insistí també per enregistrar les *Suites* de Bach.

17. V. G., A.: «Homes de la nostra terra. Pau Casals parla de la seva fidelitat al poble espanyol», *La Rambla*, 10-XII-1936.

18. «Pablo Casals, ejemplo de patriotismo», *La Noche*, 12-I-1937.

Figura 3. Portada
de *La Vanguardia* per
la posició pro-republicana
de Casals.

Catalunya: «Diu Pau Casals: No aniré mai més a Alemanya» [Rep. *Moment* (Bucarest)]
23-VII-1937

Claridad (Madrid): Declaracions [Rep. *Moment* (Bucarest) via agència Febus]. 24-VII-1937

Mi revista: «Pablo Casals. Embajadores de España en el mundo». 1-VIII-1937

Caras y Caretas (Buenos Aires): «Pablo Casals: propago por el mundo la bella religión de la música» 21-VIII-1937

Ressorgiment: «Artistes de casa nostra: Pau Casals». 1937

1938: 4

El Día Gráfico: «Pablo Casals en Barcelona». 14-X-1938

La Vanguardia: «Pablo Casals, ha vuelto. Breve charla con el ilustre artista»: 14-X-1938

La Publicitat: «Pau Casals home de cor»: 16-X-1938

Front (Girona): «L'ambaixada artística de Pau Casals». 19-X-1938

Hem localitzat una dotzena d'entrevistes en aquest període bèl·lic, tres del 1936, cinc del 1937 i quatre del 1938 reproduïdes en catorze mitjans. Aquestes declaracions tindran una gran projecció arreu, hi ha premsa local que les reproduïx alhora que magnífica a favor de la causa republicana la seva fidelitat. S'afirma¹⁹, a la seva vila nadiua, que «Pau Casals té, com un dels seus millors títols de la seva carrera, ésser fill del poble i estar identificat amb la noble causa». Entrevista tanmateix que diuen que prové de *Le Peuple* parisenc quan aquest la còpia.

Vegem l'episodi representatiu de les rutines de treball del periodisme dels anys trenta o sigui de copiar sense citar. És una entrevista que tindrà impacte. L'autor, en un diari barceloní, és de F. Oliver-Brachefeld: «El mestre Pau Casals comença la seva tournée anual» a *La Publicitat* (12-XI-1936) i d'ací serà reproduïda a *Le Peuple* de París i d'aquest diari tornarà a ser publicada a Barcelona²⁰ i altres tribunes²¹. Els diaris reproduïen aleshores el que els interessa sense demanar permís ni citar-ho. Ho explica el seu autor a: «Trajectòria curiosa d'un article de *La Publicitat*» (16-II-1937). L'entrevista va signada per A. V. G. a *Le Peuple* i serà reproduïda a premsa de Barcelona com *La Rambla* (10-XII-1936) i periòdics comarcals com *Diari de Tarragona* (17-XII-1936), *El Baix Penedès* (El Vendrell, 17-XII-1936)²²... Oliver-Brachefeld ho explica en l'empòlic que es comprodueix amb tantes reproduccions.

1937 l'esforç per defensar la República

El 16 de gener del 1937 Casals és a París. Escriu a Pena des de Porte de Champerret a Galvani 68-18. Parlen de la traducció d'*Egmont* que preparen per a oferir al músic, dirigida per Casals. El dia 23 del mateix gener ja és a Prada, escriu al seu agent de Londres, Ibbs i Tillet²³ dient-li que reposa uns dies al Pirineu. S'estatja amb la Frasquita, al Gran Hôtel i va a Perpinyà, a consultar el doctor René Puig. Eisenberg els escriu convidant-los a París, després del concert de Praga del mes d'abril, s'hi queden fins al 13 de maig i tornen a Prada, d'allà al concert al Liceu del 12 de juliol i el 17 s'embarca vers la gira per Amèrica, dos mesos per terres sudamericanes, la primera vegada que hi va des del 1904. Després de la gira per Europa, la gira pel nord d'Àfrica i en acabar aquesta, per Rabat, Casablanca, Tunis... a refer-se a Prada. La vinculació amb Prada és constant, més que Perpinyà, ciutat important. A Prada hi ha proximitat amb el món català tradicional, el Canigó de fons i un paisatge, és clar, similar i una tranquil·litat que a la capital rossellonesa fora més difícil de trobar.

19. EDITORIAL: «Pau Casals. Un nom, un home: tot un home», *El Baix Penedès*, 1.605 (23-I-1937).

20. *La Rambla*, 10-XII-1936.

21. «Homes de la nostra terra. Pau Casals», *Baix Penedès*, 1.600 (El Vendrell, 17-XII-1936).

22. FIGUERES, J.M. (2007): *Entrevista a la guerra. 100 converses de Lluís Companys a Pau Casals (1936-1939)*, Barcelona, L'Esfera dels llibres, p. 323-348.

23. BALDOCK, R.: *Pau Casals*, Barcelona, Empúries, 1992, p. 186

Aquest any fa dues grans tournées, en començar i acabar l'any, i enregistrarà discos. Ho explica Gerhard en tornar a Barcelona on és entrevistat²⁴ per *El Día Gráfico*. A més de les *Suites* ens consten diversos enregistraments així d'Antonin Dvorák el Concert per a violoncel i orquestra en si menor, op. 104 per l'Orquestra Filharmònica Txeca dirigida per George Szell, a Praga el 28 d'abril de 1937.

En una altra carta, del 30 d'abril de 1937, Pena l'informa que han fet assemblea conjunta de l'AOC i l'OPC a la mateixa casa vivenda. Hi havia president, secretari i tresorer de les dues entitats i malgrat que el Sindicat prohibeix fer concerts, diu, s'esvaeixen els recels entre les parts. Sabem que el 25 de maig Casals és al Gran Hotel d'on trameta una carta a Pena i s'alegra que els malentesos amb l'AOC es desfacin per la susceptibilitat que tenen.

El 12 de juliol de 1937 té lloc el concert en honor dels intel·lectuals que es solidaritzen amb l'Espanya en lluita. Altre cop al Liceu. Actua l'Orquestra Pau Casals formada pels professors del Sindicat Únic d'Espectacles i dirigida pel mateix Casals. Per l'Aliança d'Intel·lectuals per a la Defensa de la Cultura, la popular aleshores AIDC, ofereix un concert, en el marc del Segon Congrés Internacional d'Espectadors. L'organització és a cura del Comissariat de Propaganda i del Comissariat d'Espectacles de la Generalitat i amb la implicació de l'Ajuntament de Barcelona. El programa d'aquest segon concert vol ser una panoràmica de la música catalana. Hi participen com a compositors i directors de llurs pròpies obres: Eduard Toldrà (*Scherzo de La filla del marxant*), Jaume Pahissa (*A les costes mediterrànies*), Enric Morera (*Tassarba*), Baltasar Samper (*Suite mallorquina*) i Joan Lamote de Grignon (*Scherzo sobre un tema popular*). Casals dirigeix l'*Heroica*. A l'intermedi *Goyescas* i la sardana *A en Pau Casals* de Juli Garreta. El dia 21 d'aquest mes *Catalunya*, de la CNT, publica la notícia en portada amb fotografia i comentari constant la vinculació. *La Humanitat*, d'ERC, dona a conèixer unes fotografies de Companys, que hi assisteix, i de Casals ovacionat. D'aquest concert hi ha un comentari sobre el patiment de l'artista que escriu el periodista Aguirre d'*El Día Gráfico* que parla de l'aclaparadora calor del Liceu i com Casals pateix per que la suor no el faci desafinar en caure-li a les cordes... Es canvia de roba interior, a la pausa, però en la represa del concert en uns instants torna a estar amarant... Explica també com a Praga els nazis preparaven una manifestació hostil a Casals però Jiménez de Asúa, diplomàtic i actiu, la va poder estroncar. Tornem al concert. La premsa se n'ocupa i *La Vanguardia* li dedicà una pàgina amb fotografies d'Agustí Centelles:

Després d'aquest concert va a París, altre cop, a casa dels seus amics, el matrimoni Maurice i Paula Eisenberg i a Prada. Aquesta visita serà molt important per fixar la proximitat, en acabar-se la guerra a Catalunya, per a fixar-hi la residència definitiva en aquesta

24. GÓNGORA, L.: «Pau Casals ha cumplido sesenta años», *El Día Gráfico*, 23-I-1937. El retall és inclòs al sumari incoat contra ell. Arxiu del Tribunal Superior de Justícia de Catalunya. Fons de Tarragona. TRRP, Expedient *Causa 2.443 contra Pablo Casals*, p. 82-83.

Figura 4: *La Vanguardia* (15-VII-1937).

vila. A l'octubre torna a Barcelona. El concert té un gran eco en la premsa barcelonina i fins i tot en la franquista²⁵

En una entrevista²⁶ a la revista romanesa *Moment* explica que retira diners del Banc de Madrid i els dona per la República. A *Catalunya* li manifesta que es posa al lloc on era i del que no s'ha mogut:

«Com ja deureu saber, el Govern de Catalunya m'ha demanat que posi el meu art a disposició dels seus serveis de propaganda. Crec que jo, abans de la guerra, sense que ningú m'invités a fer-ho, vaig realitzar una admirable

25. «Homenaje a los escritores marxistas», *Imperio* (Toledo, 15-VII-1937).

26. FIGUERES: *Entrevista*, p. 331 i ss. La reproduïm íntegra. L'entrevista té força difusió també arreu, així apareixen fragments a *El Luchador* (Alacant, 24-VII-1937), *Justicia social*, 367 (Maó, 18-VII-1937), etc. On apareix més extensa és a *La Humanitat* (23-VII-1937) amb el títol «Pau Casals i la guerra. "Neutral en aquesta lluita? Impossible!"».

propaganda material i moral per al meu país. Aquesta propaganda la vaig fer mitjançant un treball artístic honest. Cal tenir present que sóc artista, no pas propagandista.»

Casals no compon cap peça —fora de les dues composicions esmentades anteriorment— i en mots constants i contundents, profunds i reiteratius expressa: «Vull ser fidel al meu poble en les hores que travessa, de la mateixa manera que hi vaig viure les hores bones.»²⁷ Alvedra reporta la freda rebuda a Suïssa i les mitges entrades en altres indrets d'Europa. Els biògrafs assenyalen²⁸, com a exemple de posicionament constant, que no va voler sortir del vaixell, en trànsit en el viatge per l'Europa convulsa, a Lisboa, per no haver de saludar al dictador Salazar.

Apareix entrevistat i amb gran relleu retratat el primer d'agost de 1937 a l'anarquista mensual *Mi Revista* amb el redactor Leopoldo Cardona il·lustrant una àmplia conversa de dues pàgines. Aquesta entrevista la trobarem el 1940 en el sumari del TRRP²⁹ on esdevindrà una prova documental més de posicionament of contra el músic en una llei que té totes les falles jurídiques possibles, no ja morals o cíviques, sinó estrictament de normatives incorrectes, la principal que és dictada per a jutjar cosa passada...

Les aparicions d'entrevistes en premsa anarquista són un salduent i les amenaces de mort, a les que al·ludeix el biògraf Baldock, semblen infundades tot i que tenen un fonament. El redactor de la important publicació il·lustrada diu que Casals marxa dins de poc a Amèrica i escriu «és el nostre embaixador al món». Encara més, reitera que és una de les majors glòries de l'Espanya que no morirà i el considera amic de l'Espanya nova que s'està forjant. El títol de l'entrevista és il·lustratiu: «Embajadores de España en el mundo»³⁰. El diari barceloní *Las Noticias*, del sindicat socialista UGT, anuncia³¹, a mitjans de juliol, marxa a l'estranger i ho fa per donar 14 concerts i que torna a l'octubre. Aquesta entrevista servirà per a la defensa, amb poca fortuna tanmateix perquè serà condemnat, davant el TRRP. S'al·lega que Casals parla només d'art. Cal dir que el títol és de la revista i no de Casals.

Aquests concerts són programats amb antelació. Casals demana permís d'absència. Durant la guerra Casals surt diverses vegades a l'estranger i sense cap problema. Només disposem d'un expedient d'autorització de sortides. És l'expedient de la Generalitat, el tramita Pompeu Fabra com a president de la Junta de Relacions Culturals i aquesta, per unanimitat, s'adreça el 25 de juny, al seu cap, el conseller de Cultura, demanant au-

27. «Diu Pau Casals: completament del poble que m'estima. Mai no el traïré. No aniré mai més a Alemanya», *Catalunya*, 23-VII-1937.

28. Així Alvedra i Vives de Fàbregas.

29. Pot llegir-se a FIGUERES: *Entrevista*, p. 336-338.

30. CARDONA, L.: «Embajadores de España en el mundo: Pablo Casals», *Mi Revista*, 20 (1-VIII-1937).

31. REDACCIÓ: [Nota informativa], *Las Noticias*, 17-VII-1937.

Figura 5: Programa del concert del 12 de juliol de 1937 al Liceu organitzat per l'AIDC.

torització de sortida. El conseller, Carles Pi i Sunyer ho autoritza immediatament, el 2 de juliol i es comunica a les conselleries de Governació i Interior³². No consta cap organisme estatal, la Generalitat actua, en algunes competències, com un veritable estat tot i que el govern central imposa una recentralització "recuperant" ordre públic, justícia, indústries de guerra i subordinant l'autonomia.

L'agost del 1937 torna a l'Argentina, al teatre Colón de Buenos Aires. El 1904 havia anat a la Sala Príncep George. Ara interpreta en dos concerts amb l'orquestra simfònica d'aquest teatre que dirigeix Juan José Castro. El teatre li serà conegut, hi tornarà el 1973 amb *El Pessebre*. Com és habitual la premsa s'hi aboca. Leandro R. Reynés, de la popular *Caras y Caretas* li pregunta sobre música. Casals li respon que es considera un sacerdot propagandista de la religió de la música³³. El periodista no li demana sobre el conflicte però la resposta és d'una posició de vinculació plena amb l'anhel popular. Li dona una bella resposta de to general. Arreu on va l'impacte dels bons sentiments, dels valors socials i culturals arriben a través dels mitjans de comunicació. Casals sempre, sempre els atèn i s'hi dona com a l'escenari, amb tota intensitat. D'ací la importància de la seva paraula.

32. Expedient Pau Casals nº 218 (tatxat), 18, (Barcelona, 1937). Carpeta 86. Q-279. Arxiu de la Diputació de Barcelona.

33. REYNÉS, L. R.: «Propago por el mundo la bella religión de la música, dice el maestro Pablo Casals», *Caras y Caretas* (Buenos Aires, 21-VIII-1937).

Les entitats catalanes de Buenos Aires li tributen un homenatge i ho fan amb un banquet. Les fotografies mostren una sala presidida per una bandera catalana que té el retrat del mestre al centre. El concert l'anuncien des del juliol³⁴ i preparen el terreny per que la visita sigui un autèntic esdeveniment social a més de musical:

«La vinguda de l'egregi concertista és, sens dubte, l'esdeveniment més important de l'actual temporada musical de Buenos Aires.»

El setembre d'aquest 1937 *Ressorgiment*, revista catalana editada a l'Argentina, i amb el mateix títol que el butlletí obrer que es publica a Barcelona que també s'ocupa de Casals, publica una pàgina sencera, amb una il·lustració de Ramon Subirats que el visita a l'hotel i copsa el rigor amb que Casals treballa.

El dia 7 arriba a Buenos Aires, ve de Montevideo, una delegació de catalans argentins el va a cercar i l'acompanya. El mateix dia de l'arribada té el concert al Teatre Colón i els diaris argentins el proclamen com el millor violoncel·lista del món. Un dels periòdics en català i dels catalans a Buenos Aires, *Ressorgiment*, dona a conèixer³⁵ una antologia en la qual recull *La Premsa* i *Crítica*. El corresponal d'*Última Hora* Riera i Puntí se'n fa eco³⁶ i escriu que tota la premsa de Buenos Aires és pròdiga en articles biogràfics, elogis i comentaris positius.

Casals visita el dissabte la seu del Casal català, signa en el llibre d'honor, assisteix a un assaig del seu Orfeó i manté una trobada amb la Junta Directiva. Molts socis i llurs famílies hi assisteixen. El diumenge dia 29 hi ha l'àpat al seu honor segons la crònica³⁷ de *Ressorgiment*, la revista catalana de l'Argentina, més de dos-cents comensals a la seu del centre amb les entitats catalanes: la revista *Catalunya*, el programa setmanal de ràdio en català que s'emet a Argentina, Uruguai, Xile i Cuba, *L'Hora Catalana*, el Comitè Llibertat... tot i que el pes central d'organització era del Casal Català. S'elogien els concerts al Colón que han causat sensació. Se li lliura una plaqueta d'homenatge com a record de l'esdeveniment. Casals, emocionat pels parlaments de Ramon de Fortuny, president del Casal Català i de Ramon Escarrà, en nom de la Comissió de l'Homenatge, diu que serà el missatger, davant la pàtria, de les manifestacions expressades i que «tinguessin confiança que Catalunya, amb l'ajut dels seus bons fills, superarà totes les adversitats».

El socialista i marxista *Treball* anuncia: «Després de 33 anys d'absència Pau Casals ha triomfat novament a Buenos Aires» i reproduceix traduït al català³⁸ l'article a *Crítica* del prestigiós comentarista musical i teatral Edmundo Guibourg del que extractem unes vi-

34. «Pau Casals a Buenos Aires», *Ressorgiment*, 252 (Buenos Aires, juliol 1937).

35. «Pau Casals a Buenos Aires», *Ressorgiment*, 253 (Buenos Aires, agost 1937).

36. RIERA PUNTI, J.: «Els catalans d'Amèrica», *Última Hora*, 16-X-1937..

37. «Homenatge de la col·lectivitat a Pau Casals», *Ressorgiment*, 254 (setembre 1937).

38. «Després de 33 anys d'absència. Pau Casals ha triomfat novament a Buenos Aires», *Treball*, 5-X-1937.

sions sobre dos aspectes claus en la personalitat de Casals que vistos per un estranger tenen un caràcter descriptiu rellevant.

Marxa per via aèria al Brasil on és el protagonista del 54 Concerto de Cultura Artística al Teatre Municipal el 19 de setembre. El 9 d'octubre embarca vers Barcelona. Els ecos de la visita perduren encara l'any següent la revista *Nosotros* publica un llarg article que *Ressorgiment* reproduïx traduint-lo al català i el dibuixant Subirats reproduïx de memòria una entrevista ambiental recordant els dos dies que estigué amb ell el 1937 a l'hotel arran l'elaboració del retrat al carbó que hem vist.

Torna a Barcelona i la notícia apareix als mitjans. *La Humanitat* publica diverses notícies informatives³⁹ on es reitera el compromís de Casals amb la causa republicana. El dia 2 d'octubre apareix la primera que remarca la presidència honorària del nou comitè de músics d'Estats Units per ajudar la República.

L'endemà una segona on llegim:

«La tasca de Pau Casals a l'estranger, com no podia menys d'ésser, no s'ha reduït solament al treball artístic. El gran violoncelista és el més efectiu dels ambaixadors de Catalunya i de la República.»

El dia 16 apareix la tercera⁴⁰ amb una gran fotografia i un simple peu ben explícit sota el lema «El nostre Pau Casals».

Els periodistes es manifesten proclius al posicionament de Casals. En llenguatge d'època és significativa. Camil Oliveras, que coneix bé al músic i gran afeccionat, havia creat i dirigit una revista musical a inicis dels trenta, escriu el dia 2 d'octubre al diari *La Humanitat*⁴¹:

«És veritablement encoratjadora la tasca brillantíssima que els nostres artistes músics realitzen de temps ençà a l'estranger posant ensems de relleu l'alta categoria artística de l'Espanya antifeixista.»

Última Hora, el diari de vespre d'ERC, reproduïx el dia 16 del periodista Navarro Costabella l'escriu aparegut a la revista *Ràdio Barcelona* on glossa la vinculació del músic. Navarro autor d'una llarga entrevista que de fet és la primera biografia projecte una imatge de Casals com a revolucionari quan considerem que els matisos són importants.

39. «Pau Casals torna», *La Humanitat*, 3-X-1937, «Pablo Casals. Triunfador en sus conciertos por la América del Sud (sic), regresa a Barcelona», *El Día Gráfico* (2-X-1937).

40. «El nostre Pau Casals», *La Humanitat*, 16-X-1937.

41. OLIVERAS, C.: «La Musica. Els nostres artistes a l'estranger. El mestre Pau Casals, president honorari del nou Comitè de Músics de Nord-amèrica, pro ajut a la Democràcia Espanyola.», *La Humanitat*, 2-X-1937.

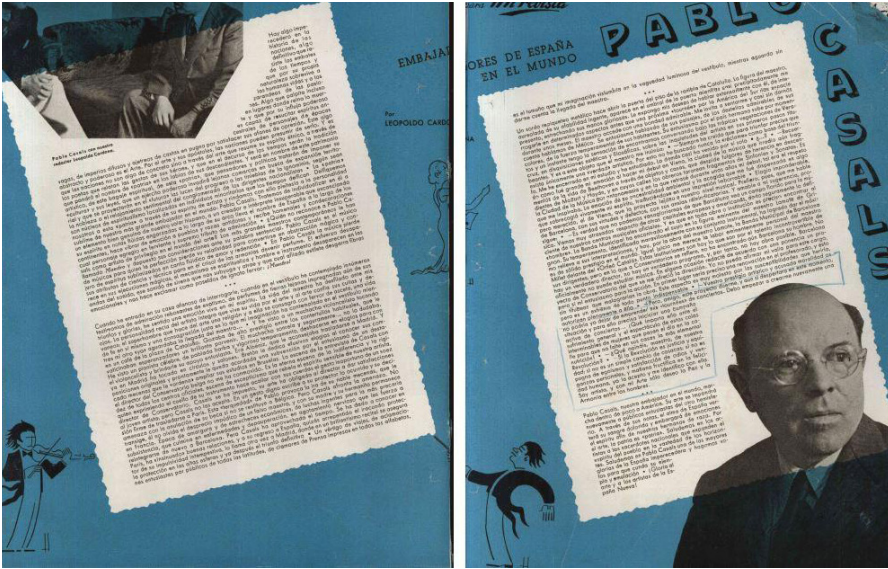

Figura 8: Entrevista a *Mi Revista*, publicació anarquista d'innovadors disseny i amb gran difusió a la Barcelona i Espanya en guerra.

L'impacte de l'èxit de la gira, el fet de la tornada, podent restar a l'estranger tranquil i amb l'excusa perfecta, el compromís social... fan que l'Ajuntament de Barcelona prengui l'acord de dedicar-li un gran homenatge. Des del nacionalisme radical, en el periòdic *Diari de Catalunya*, Joaquim Casamitjana proposa que es converteixi en un homenatge popular, no en un simple acte protocolari, i que sigui un homenatge municipal de tot Catalunya⁴². *Agence Espagne*, l'agència especialitzada en notícies de darrera hora que obté només per via telefònica i telegràfica informa⁴³ del retorn.

Pena el veurà i li comunica el dia 4 de setembre que es veuran el dia 6 al Vendrell on és Casals. Parlen de Forn, Dini, i tractaran dels afers pendents, resoltos ja els pagaments dels assaigs que el cop militar va complicar. Ventura Gassol diu a Pena que ho resoldran i sembla que així fou.

42. CASAMITJANA, J.: Pau Casals, ambaixador de Catalunya al món, *Diari de Catalunya*, 7-X-1937).

43. «Le violoncelliste Pablo Casals a refusé de donner des concerts au Japon», *Agence Espagne*, 273 (16-X-1937). Service 24 h. (12).

Aquest retorn d'Amèrica el diari anarquista *Catalunya* l'anuncia el 21 d'octubre amb una contundència extrema en el seu títol: «Pau Casals torna. El nostre gran músic, després d'una brillantíssima tournée per l'estranger ha tornat al seu lloc de lluita.» Aal butlletí *Comunicat de Premsa* que el Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya tramet als periodistes que són en la Barcelona centre d'informació de l'evolució de la guerra també hi apareix Casals com a referènciapositiva de moral de victòria: intel·lectuals i artistes són al costat de la República. Quan comença un degoteig de fugides de l'Espanya lleial a la rebel, tanmateix petit atès que el gruix dels intel·lectuals catalans és republicà, Casals torna sempre de les seves gires. El butlletí pels periodistes del govern català se'n fa eco.

El Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya desplega una activa labor. Incorpora Casals a la portada del *Comunicat*⁴⁴ d'octubre de 1937 arran el retorn a Barcelona del músic una imatge amb força singularitat: «Pau Casals és el millor propagandista de Catalunya.»

El 17 de novembre enregistra a Londres el *Concert per a violoncel i orquestra en do major op. 40* de Donald Francis Tovey amb l'Orquestra Simfònica de la BBC. Es conserva l'epistolari dels dos músics en els quals hi ha tres cartes de Casals, dues del 1936 i una del 1937.

Durant la guerra Casals és molt present a l'escenari col·lectiu català. Dos exemples. Primer, Rafael Moragas, col·laborador d'*El Día Gráfico* li dedica una conferència sobre ell⁴⁵ a la singular associació Idealistes Pràctics i el diari en publica el resum. Segon: el Comissariat organitza una exposició, el 17 de desembre del mateix 1937, de caricatures d'Andreu Dameson a la Galeria Syra del passeig de Gràcia de Barcelona. L'esdeveniment pren un to polític per la naturalesa dels retrats, de les caricatures dels líders catalans i espanyols que seran exposats i una vintena editats en una carpeta de postals: Artemi Aiguader, J. A. Aguirre, Álvarez del Vayo, M. Azaña, Joan Comorera, Lluís Companys, Durruti, J. Garcia Oliver, Dolores Ibárruri, Largo Caballero, Francesc Macià, José Miaja, Jaume Miravittles, Juan Negrín, Ángel Ossorio, Carles Pi i Suñer, A. M. Sbert, Josep Tarradellas i amb Casals com l'única figura no política. Dameson usa una tècnica nova, geomètrica que sorpren per l'originalitat. Les 20 efígies de traços geomètrics rectilinis i en fons negre són una singular mostra. Casals és l'únic no polític. El retrat és cada cop més angulós, talment una escultura metal·lica. Tanmateix la cara de Casals és arrodonida i poc donada a l'estil sec i cantellut de Dameson⁴⁶.

44. EDITORIAL: «Pau Casals», *Comunicat de Premsa*, Comissariat de Propaganda, 5 (30-X-1937).

45. «En los Idealistas prácticos. Rafael Moragas disertó ayer sobre "La vida de Pablo Casals, el artista que tiene el mundo en la mano"», *El Día Gráfico*, 25-XII-1937. El 1938 hi tornarà a l'Ateneu Barcelonès en els cicles de conferències culturals que organitzava el Comissariat del Centres de Reclutament i Instrucció Militar (CRIM).

46. Poden contemplar-se en la biografia de SOLÀ, Lluís i CAPDEVILA, J. (2011): *Andreu Dameson, geni de la caricatura*, Barcelona, Duxelm i Fundació Irla.

Figura 10: Àpat a honor de Pau Casals a la seu del Casal Català a Buenos Aires el 1937.

El desembre de 1937 Casals es troba diverses vegades a París amb Robert Gerhard. Acaba de fer seixanta anys. El músic vallenc assisteix com a jurat de la Societat Internacional per la Música Contemporània a les sessions de treball per escollir les obres que han de formar part dels programes del festival que tindran lloc el juny a la capital francesa. L'esdeveniment tindrà especial relleu perquè coincidirà amb l'Exposició Universal, una magna trobada en la qual els estats volen fer visible, en grans estands, la seva força. La República hi envia el millor que té: Picasso, Sert... Gerhard, amb èxit dues obres d'autors catalans, Josep Valls i Joaquim Homs. Casals passa uns dies de repòs a París després dels enregistraments a Londres i de les tournées.⁴⁷

El cansament de Casals, viatges per tot el món durant tot l'any és evident. El treball de Casals és constant, amb Horzowski, també a Londres, acaben el cicle de les *Sonates per a violoncel* de Beethoven i n'enregistren la primera, segona i cinquena. Amb les *Suites* enllestides Casals es troba en una efervescència, en una agitació emocional davant, pensa Baldolck per la guerra i la seva activitat és intensa. Les oportunitats de tocar minven per la guerra, només els tres concerts de solidaritat de Barcelona, les gires són actives encara que Itàlia i Alemanya estiguin ja fora del seu abast en ser dirigides per dictadors i Casals s'hi oposa amb fets: renunciant a tocar.

47. Declaracions a Luis Góngora a *El Día Gráfico* (23-I-1937).

Aquest desembre a la Sala Pleyel de París interpreta un concert la recaptació del qual és destinada a la subscripció pública de la campanya d'hivern «pels valents soldats» diu *La Humanitat*, «que lluiten contra els invasors del nostre país a tots els fronts». El concert, organitzat per l'Ambaixada d'Espanya a França i el Comitè de l'Exposició de París, aplega un selecte auditori. Fa deu anys que Casals no actua a la capital francesa. El programa —Bocherini, Schumann i Haydn— és esplèndid i serà molt aplaudit pel públic. Hi destaquen els càrrecs que ocupen les llotges presidencials amb els secretaris d'afers estrangers Henry Laugier i Rochart. Altres ministres francesos com Pierre Cot, Jean Zay i Leo Lagrange, els presidents del Senat i de la Cambra de Diputats, el ministre d'Estat Violette, ambaixadors d'una dotzena de potències europees i americanes com Mèxic o Estats Units, i una nodrida representació d'intel·lectuals i artistes (Cocteau, Tzara, Le Courbousier, Nyzan, Aragon, etc.), advocats, com Henry Torres, etc. Per part catalana Antoni M. Sbert president del Comitè Català a l'exposició i el poeta, en la seva qualitat de diplomàtic de carrera Josep Carner com a ministre conseller. Altres diaris barcelonins també se'n fan eco, així G. Sánchez-Boxa a *El Día Gráfico* qualifica⁴⁸ l'acció de Casals com un «alegado correcto, lanzado sin estrépito a los países, la razón republicana en la España sangrienta.»

1938: la derrota de l'Ebre, les portes del final

Sabem que el gener de 1938, és a Prades al Gran Hotel. Envia una carta a Pena el dia 29 on li comenta les dificultats d'adquirir uns materials que demana i també de fer-los arribar. Li suggereix que entri en contacte amb les oficines de la Generalitat a París diu que ells «tindran una manera directa de fera aquests envios». Destaquem de la carta el comentari sobre els bombardeigs, encara han d'arribar els terribles que provocaran les grans mortaldats poc després. Diu en l'epistolari entre ells dos en aquesta carta del 29 de gener un paràgraf extraordinari, sincer com una carta privada pot ser i on mostra el patiment personal i la responsabilitat política davant els atacs dels que Hilari Raguer exhuma un telegrama de Mussolini i on remarca que són fets per terroritzar la població.

Efectua una altra tournée, ara pel nord d'Àfrica, —Rabat, Casablanca, Oran, Alger— amb una gran il·lusió. A Rabat concert el 17 de febrer, organitzat pels Amics de la Música de Rabat. A Tunísia el 28 de febrer al Teatre Municipal en un concert organitzat per la Societat dels Amics de la Música. Li plau el viatge, els colors, la gent. En una carta⁴⁹ al seu bon amic Joaquim Pena escriu:

«ha sigut per mi una revelació de bellesa i de cosa autèntica a través dels segles. El moviment artístic és en el seu començar però, gràcies als francesos,

48. SÁNCHEZ-BOXA: «Pablo Casals», *El Día Gráfico*, (24-XII-1937).

49. DALMAU, MORA i CORTÈS: *Pau Casals i Joaquim Pena. Corresponsència*, p. 165-166.

Figura 12. *Comunicat de Premsa*. S'editava en català, suec, alemany, espanyol, francès, anglès...

interessant. M'han quedat moltes ganes de tornar a aquests països, i, si no hi torno hi pensaré per sempre més.»

La ràdio franquista llença la notícia que Casals ha fugit de la República. Encara que no es passi a l'Espanya franquista el sol fet de posar distància amb la República és una bona notícia en la guerra de la propaganda. Casals ho desmenteix i manifesta al consolat espanyol a Perpinyà que les seves sortides de l'estat són autoritzades per les autoritats. El diari *La Libertad*, molt vinculat a les autoritats republicanes en deixa constància⁵⁰.

Casals torna. En aquest ambient de lluita, silencis i també coratges Casals torna a Catalunya. A *La Vanguardia* del 19 de març apareix un extens article «El regreso de Pablo Casals» que destaca la seva preocupació social, amb l'Associació Obrera de Concerts, que és exposada com a novetat en moments complexos:

«A mí, desde muy joven, me han preocupado las cuestiones sociales. He pasado muchas horas reflexionando sobre la desigualdad social, que a unos les permite todos los goces y a otros les priva de todos.»

50. «Pablo Casals desmiente una insidia de las radios facciosas», *La Libertad* (Madrid, 6-II-1938). La notícia apareix a la premsa: «Pablo Casals huye de los rojos» a *Diario de Córdoba* (Còrdova, 30-I-1938). La desinformació i intoxicació era evident com ho palesa atès que els concerts duren fins final de febrer.

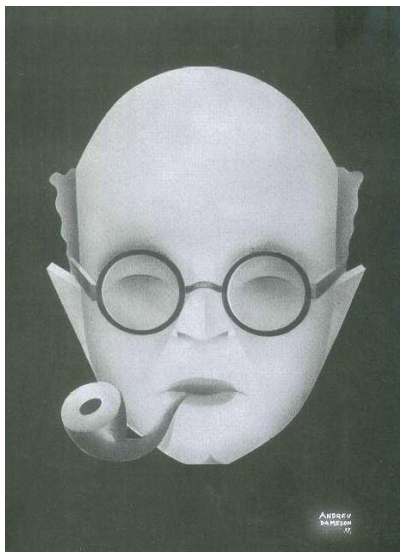

Figura 13: Pau Casals en una caricatura de Dameson (1937).

Altres periòdics es fan també eco de l'arribada. Remarquem l'elogiós article al periòdic *Treball* de l'influent PSUC, de S. Roca i Roca, narrador menor i abraonat militant de la causa obrera, on manifesta una posició ben allunyada de les reticències de l'Otto Mayer com hem vist i per tant Casals és plenament «rehabilitat». Diu⁵¹ Roca un titular espectacular: «Tot un ciutadà. La fidelitat de Pau Casals». Mentre els bombardeigs terribles que pateix Barcelona fuetegen els esperits:

«En aquests moments, precisament, aquests moments de punyent dramatisme i de summa tragèdia, Pau Casals, en retornar entre el poble combatent, dóna un alt exemple de fortitud, d'honestedat i de fidelitat a aquest poble heroic que avui escriu una de les pàgines més belles, més admirables i més emocionants de la història moderna. I, sobretot, davant de tot el mon, dóna un exemple de confiança en les masses treballadores i en el triomf de les armes populars i amb la seva actitud afirma com la seva glòria de ciutadà va paral·lela a la que gaudeix com a artista admirat amb orgull a tots els pobles civilitzats.»

51. ROCA i ROCA, S: «Tot un ciutadà. La fidelitat de Pau Casals», *Treball* (22-III-1938).

El 23 de març *Justicia Social* dona⁵² la notícia que es prepara a Madrid un magne concert instrumental. S'indica que dels dotze instruments Stradivarius conservats set són al Palau Nacional de Madrid i seran tocats en aquest concert. L'altra dada que dona el periòdic socialista és que Pau Casals hi tocarà.

Tribunes anarquistes o socialistes, així com nacionalistes i marxistes, en totes Casals hi apareix⁵³. A primers de setembre dona mil pots de llet pels nens d'El Vendrell i 30 caixes més del mateix producte pels malalts i els infants de Tarragona⁵⁴. El 10 de setembre d'aquest 1938 l'alcalde de Tarragona mostra als periodistes una carta que li adreça Casals en la qual anuncia la tramesa de trenta caixes de pots de llet pels malats i infants. L'alcalde recorda als periodistes que s'està a punt d'inaugurar una avinguda a la que es donarà el nom del músic⁵⁵.

El 12 d'octubre, retorna a Barcelona de la tournée. Apareix la notícia de la seva arribada a la ciutat comtal. Zanni, periodista de *La Vanguardia* que el coneix molt bé, havia anat per exemple amb ell al Vendrell en l'homenatge del 1927, l'entrevista i Casals reitera la seva posició⁵⁶.

U. F. Zanni, com es coneix a Urbano Fernández Zanni crític musical de *La Vanguardia* on hi entra el 1926, i amb llarga trajectòria, el 1915 el veiem a la *Revista Musical Hispano Americana*, indica: «A este respecto, Casals expresa su satisfacción por la mayor comprensión que ha encontrado actualmente en las naciones extranjeras, con referencia a la causa de la República».

Rep altres periodistes. Així apareix una entrevista singular en el periòdic obrer *Front*, òrgan del PSUC a Girona i portaveu de la UGT⁵⁷. El diari la publica a primera pàgina. El periodista el va a visitar al pis de la Rambla de Catalunya on acostuma a rebre-hi els periodistes, per exemple abans del 1936 rep a Irene Polo i altres.

El qüestionari al qual el sotmet ofereix una visió molt sincera, Vallespinós no és un periodista convencional sinó gairebé un ciutadà de peu amant de la música i la conversa és manté amb una gran naturalitat i Casals exposa el seu parer sobre la propaganda republicana que pot fer i sobre el conflicte amb una gran sinceritat. Aquestes opinions, com les altres declaracions del període, no són conegudes ni s'esmenten al sumari del judici que pateix el 1940, tampoc s'han recollit⁵⁸ en anteriors biografies.

52. «Un gran concierto», *Justicia Social*, 511 (23-III-1938).

53. MORI, A.: «Arte leal. El "violoncello de Casals», *La Noche*, 6-IX-1938.

54. «Un gest de Pau Casals», *La Publicitat*. 3-IX-1938.

55. «Pablo Casals envia 30 cajas de botes de leche a los niños y enfermos de Tarragona», *La Vanguardia*, 11-IX-1938.

56. ZANNI: «Pablo Casals ha vuelto. Breve charla con el ilustre artista», *La Vanguardia*, 14-X-1938.

57. VALLESPINÓS, J.: «L'ambaixada artística de Pau Casals», *Front*, 19-X-1938.

58. FIGUERES: «Pau Casals» a *Entrevista a la guerra*, p. 323-348.

Apareix la qüestió de la propaganda que pot fer ell i la seva música en les tournées que el periodista considera propaganda del contingut i de l'essència espiritual del nostre poble del que escriu Vallespinós «Els públics enfervorits han pogut apreciar el grau de cultura i de civilització de Catalunya, en nom de la qual un dels homes més eximis parlava el llenguatge de la cordialitat i de la pau». Respon Casals sobre aquesta qüestió i sobre la presència de la propaganda republicana en l'àmbit internacional:

«sense apartar-me de la meua òrbita, he enaltit Catalunya i les nostres institucions democràtiques. He propagat els postulats de poble lliure i he fet amb la meua música allò que no podia obtenir-se amb la propaganda oral o escrita.»

Casals és a punt de deixar Barcelona. L'entrevista apareix publicada el 19 d'octubre. Anuncia el concert al Liceu i parla que deixarà Barcelona per la gira per Grècia, Turquia, Egipte i Angora. Del concert d'El Caire tenim una nota⁵⁹ molt il·lustrativa i que ens informa de la tipologia dels concerts internacionals que programa. Apareix a la premsa barcelonina:

«La prensa egipcia toda se ocupa del viaje artístico que ha realizado por aquel país el eminente violoncelista Pablo Casals. El arte incomparable del maestro catalán, dedican los periódicos extensos y elogiosos artículos.»

Sobre el concert previst pel Liceu afirma: «Serà un petit però sincer homenatge als meus compatriotes que amb tant de coratge salven les privacions de la guerra.»

La posició de Casals serà inequívocament al costat de la Generalitat, de la República i de les valors que defensen. A mesura que el conflicte avanci la seva posició és consolidada i ho fa públicament i sense cap por. Se li agraeix i no només dels diaris, com veiem, nacionalistes, *La Humanitat*, *Diari de Catalunya*, *Última Hora*, sinó també dels marxistes com *Treball*, anarquistes com *Solidaridad Obrera* o *Catalunya*, socialistes com *El Día Gráfico*, *El Diluvio*...⁶⁰

La premsa republicana el mima. *La Noche* caricatura de Bagaria, el dibuixant també de *La Vanguardia* amb elogiós i llarg comentari.

A *La Vanguardia* apareix el 23 d'octubre de 1938 una pàgina sencera amb imatges del concert i amb un titular terriblement explícit i que se suma a les constants, com hem vist, manifestacions de suport de Casals a la causa. Encara a finals del 1938, diu públicament:

59. «El viaje artístico de Pablo Casals, exponente de la cultura española», 226 *Nostra Paraula* (Maó, 3-I-1939).

60. AGUIRRE (Francisco?): «Pablo Casals», *EL Día Gráfico*, 19-X-1938, etc..

«No vull saber res amb els països feixistes —els mateixos que ens assassinen des de l'aire i porten a terme una guerra d'extermini i de barbarisme... — el mestre Casals ha pronunciat aquests darrers mots amb una energia, no acostumada en ell.»⁶¹

L'11 d'octubre la premsa informa que en tornar de la gira s'entrevista amb el conseller de Governació i Assistència Social, Antoni M. Sbert. Segurament és per a preparar un nou concert, destinat a l'assistència a la infància, pel 19 d'octubre d'aquest 1938⁶².

Casals explica a Khan que li va fer la petició el Conseller de Cultura Gassol (en realitat el conseller aleshores és Pi i Sunyer) però el poeta de La Selva del Camp és un amic del músic i d'ací el lapsus. Sigui com sigui, el concert, al Liceu, és en benefici dels infants víctimes de la guerra. L'Orquestra Nacional de Concerts és dirigida per B. Pérez Casas. És el darrer concert en terra catalana i espanyola abans de marxar a l'exili. En unes declaracions⁶³ al seu amic el periodista Moragas, ara a *El Día Gráfico* exposa:

«Si, vuelvo a Barcelona, con la leal Cataluña y la heroica España republicana. Aquí estoy y contad conmigo hasta donde pueda.»

Hi assisteixen membres del govern de la República, de la Generalitat de Catalunya i de l'Ajuntament de Barcelona com M. Azaña, Negrín, Josep Moix, Álvarez del Vayo, Paulino Gómez, González Peña, Tomás Bilbao, Segundo Blanco i autoritats del govern de la Generalitat i de l'Ajuntament de Barcelona: J. Tarradellas, A. M. Sbert, R. Vidiella, J. Bosch Gimpera, M. Santaló, Hilari Salvadó, J. Irla, J. Lluhí Vallescà, Martí Rouret i altres, un variat conjunt de personalitats des de la Pasionària a Margarita Nelken passant pel general Rojo, i amb un públic enfervorit i fidel.⁶⁴ Hi ha també la comissió de militars de la Societat de Nacions presidida pel general Jalander i la intervenció de Casals fet que provoca un encès editorial⁶⁵ d'*El Diluvio*.

Aquest concert té un alt valor simbòlic, per l'ambient que comporta, a l'octubre, és conegut el fracàs de la batalla de l'Ebre i les repercussions generals que comporta, la guerra està perduda, i per les conseqüències del mateix concert, la voluntat de resistir moralment. Un crític que el segueix de prop i de temps, Zanni de *La Vanguardia*, descriu la atmosfera que ens interessa molt per les conseqüències del concert en l'acció poste-

61. VALLESPINÓS, op. cit.

62. «De regreso del extranjero, el maestro Pablo Casals, visita el señor Sbert», *La Vanguardia*, 12-X-1938.

63. MORAGAS, R.: «Pablo Casals en Barcelona», *El Día Gráfico*, 14-X-1938.

64. ZANNI, U. F.: «Éxito del gran Pablo Casals y de la Orquestra Nacional de Conciertos. Asisten el jefe del Estado y el presidente del Gobierno», *La Vanguardia*, 20-X-1938.

65. «Reflejos. Jalander y Casals», *El Diluvio*, 20-X-1938.

rior del TRRP i a la pausa de la mitja part del concert, o segons altres diaris al final, Casals adreçà un missatge als pobles d'Amèrica en anglès, castellà i català que és retransmès per ràdio:

«Em permeto demanar-vos la vostra cooperació, el vostre ajut en la tasca que he emprès per tal de subministrar aliments, robes i medicaments als infants i vells, així com també per a l'evacuació dels nens que tants greus perills corren a causa de la guerra i dels bombardeigs...»⁶⁶

Demana explícitament xecs i esmenta el nom del Midland Bank, Charing Cross Branch de Londres. El parlament és seguit de l'himne *l'Himne de Riego*, no d'*Els Segadors*, l'himne oficial català. El programa és només en espanyol, el nom imprès del músic és Pablo. Queda clar que qui organitza és el Govern espanyol que havia convertit Barcelona en capital de la República en residir-hi oficialment des del 31 d'octubre de 1937 arran la, aleshores, prevista i imminent caiguda de Madrid. La presència de la música espanyola a Barcelona és tan forta pràcticament anul·la la catalana. Només per l'«enèrgica insistència del públic»⁶⁷, l'orquestra interpreta *Els Segadors*, que no estava programat per l'autoritat central. Si fem cas de les cròniques dels diaris de Barcelona —*Treball*, *La Vanguardia*...— l'acte és tot un esdeveniment social i patriòtic a més, és clar, de musical. *El Socialista*, aleshores editat a Barcelona, hi dedica una pàgina a cura de Subirà un llarg article encomiàstic, es reproduïx el missatge i notes diverses a propòsit de l'entrevista que manté amb en Negrín al final del concert. Interpreta Haydn de la qual música en diu *La Humanitat* diu que amb la interpretació de Casals adquireix major grandiositat.

El mestre Pérez Casas i l'Orquesta Nacional de Conciertos hi té un paper fonamental com a director. El concert és anunciat al programa per quatre peces: *Ifigènia a Aulida* de Gluck i el concert en re major per violoncel i orquestra de Haydn i a la segona part l'obertura *d'Euryanthe* de Weber i el *El concert en si menor* de Dvorak. La simfonia número 9, la famosa *Novena* o *Coral* de Beethoven, és la peça nuclear del concert però al programa no hi apareix... Aquesta, era, precssament, la que interpreta en començar el conflicte bèl·lic i li diu⁶⁸ a Albert E. Khan que també l'havia dirigit en proclamar-se la República, al Palau de Montjuïc a Barcelona davant set mil espectadors. El president aleshores de la Generalitat, Francesc Macià, l'antic militar espanyol convertit en dirigent del catalanisme polític declara que la República arriba sota el signe de *l'Himne de la Joia* amb el qual acaba la *Novena*. Ara, la darrera peça que toca en la seva estimada Catalunya.

66. PADILLA, R. M.: «Un concert que esdevindrà històric», *La Rambla*, 20-X-1938. Rep. a FIGUERES: *Entrevista a la guerra*, p. 325.

67. REDACCIÓ: «Pau Casals rep l'homenatge del poble català», *La Humanitat*, 20-X-1938.

68. KHAN, A.E. (2011): *Reflexions de Pau Casals*. Barcelona, Antoni Bosch editor, trad. de *Joys and Sorrows. Reflexions of Pau Casals* (1970), p. 211.

Figura 14: Pau Casals vist per Bagaria a *La Noche*.

Pablo Casals al servicio de la República

Acabat el concert Negrín i el general Rojo, entre altres, el reben en un petit acte privat al Cercle del Liceu on elogien la seva labor. Negrín li pregunta si romandrà temps ara a Barcelona i Casals li respon que només dos dies perquè ha d'atendre compromisos de concerts emparaulats a l'estranger.⁶⁹ I li donarà un donatiu⁷⁰.

El concert assoleix així un alt impacte als mitjans de comunicació. El setmanari marxista *Meridià*, «Tribuna del Front Intel·lectual Antifeixista» manifesta⁷¹ en tornar Casals i després del concert l'amor de Casals per Catalunya.

El periòdic CNT en portada publica una nota on afirma que casals posa la seva glòria al servei de la República i els seus concerts tenen una noble missió atès que amb la seva labor «mitigó penas y hambre de niños y ancianos»⁷². La reacció del món obrer serà rellevant. Només dos exemples. El dia 21 el Comitè Nacional de Dones Antifeixistes

69. «El presidente del Consejo felicita a Pablo Casals», *La Vanguardia*, 20-X-1938; «En el Liceo. Pablo Casals, junto con la Orquesta Nacional de Conciertos, obtiene uno de sus más resonantes triunfos», *El Diluvio*, 20-X-1938.

70. «Contestant al requeriment de Pau Casals. Un donatiu del president de la República», *La Humanitat*, 21-X-1938.

71. Ll. G.: «L'alta exemplaritat de Pau Casals», *Meridià*, 43 (28-X-1938).

72. «Gesto Casals», *CNT*, 20-X-1938.

de Espanya fa públic un missatge en el qual mostra la seva adhesió al músic i li i agraeix el comportament. Diuen⁷³:

«Sabemos que, voluntariamente, habéis renunciado a dar conciertos en países en los cuales hubierais cosechado, en gran abundancia, laureles y provechos, pero en donde vuestra presencia hubiera parecido una tácita aprobación de la conducta contraria a todos los postulados de progreso y cultura, de los dirigentes de esos países.»

Pocs dies després del concert, el Sindicat de la Indústria de l'Espectacle CNT que aplega autors, compositors, directors d'orquestra i autors li fa arribar un missatge, diu la premsa «de adhesió i de càlido elogio a la obra que el insigne violoncelista desarrolla, tanto en el aspecto artístico, como en el social y benéfico».⁷⁴ Dóna, al seu domicili de la Diagonal, una entrevista a la revista obrera *Ressorgiment*, de l'empresa col·lectivitzada Vi-lardell, on indica que l'endemà mateix marxa per la gira per Brussel·les i Lieja, Praga, Budapest, Bucarest, Atenes, Istanbul, El Caire i Alexandria. *La Vanguardia* també ho anuncia⁷⁵ i diu «hoy», —es publica el dia 21—. L'agenda de Casals és intensa.

A finals de desembre encara es publica una notícia donant compte del concert a Bucarest, el segon, on se li lliura un pergamí signat per destacats intel·lectuals, encapçalats pel mestre Georgescu, el professor Radulescu, el president de l'Acadèmia Rumana, el director de la Simfònica de Bucarest i se li manifesta⁷⁶, entre altres elogis:

«Para todo el mundo artístico, para todos aquellos que aprecian lo Bello y la Verdad artística, la presencia del gran músico adquiere la significación de una fiesta del espíritu.»

Casals torna a França. A Perpinyà ofereix paquets amb regals pels infants ara que s'acosten Reis, se'n dirà eufemísticament la Setmana de l'Infant en la laïcització forçosa dels noms, que no dels fets... i un xec, que lliura al cònsul espanyol. I el 7 de gener del 1939 tramet deu mil pots de llet a l'alcalde de Barcelona amb destí als més febles.

Torna a Barcelona el gener i se li atorga el títol d'honor de la Universitat de Barcelona. No hi ha temps d'imprimir-l'ho. Se li dóna manuscrit, és el nomenament de doctor *honoris causa*. Signa el rector Pere Bosch Gimpera. Apressat document manuscrit, amb segell oficial incorporat. Explica l'emoció: «Pot un home trobar les paraules justes per a

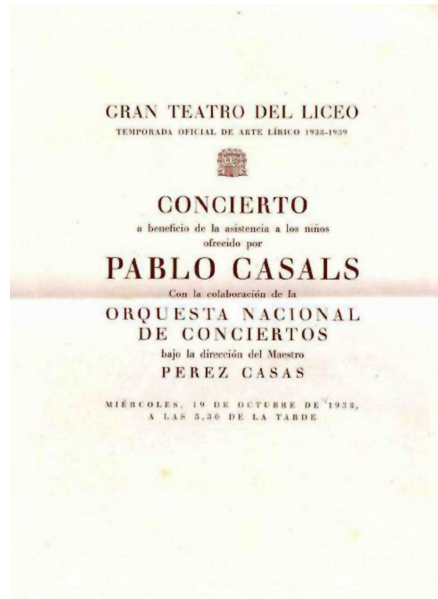
73. «Las Mujeres Antifascistas a Pablo Casals», *La Vanguardia*, 21-X-1938.

74. «El Sindicato de la Industria del Espectáculo a Pablo Casals», *La Vanguardia*, 23-X-1938.

75. «La jira (Respectem grafia d'època) de Pablo Casals. Antes de salir de Barcelona un americano le ofrece 200 toneladas de trigo para los niños y los viejos», *La Vanguardia*, 21-X-1938.

76. «La estancia del maestro Casals en Bucarest», *La Vanguardia*, 24-XII-1938.

Figura 15. Programa del concert (UAB).

agrair un honor com aquest?» Torna a Sant Salvador uns pocs dies després per dir adeu a la família i comença un llarg exili, un peregrinatge internacional, primer a França, després a Puerto Rico, de més de trenta anys, fins a la mort trufat de viatges puntuals arreu el món en les dècades següents. Molts exiliats no van voler tornar fins la mort, de Franco com un acte de protesta. Casal tampoc. És un més dels exiliats que no va voler tornar amb qui s'embrutà de sang innocent i mantenir una ferotge dictadura al llarg de quatre dècades.

La idea era en l'ambient social, dos anys abans un periodista del prestigiós *Mirador*

Oliver Brachfeld publica un llarg i sentit article⁷⁷ on reivindica que la nova Universitat Autònoma de Barcelona atorgui el guardó a Casals

Coneixem l'origen. Una petició de l'Ateneu Professional de Periodistes al ministre espanyol d'instrucció pública, aleshores a Barcelona, i del qui depenen els nomenaments i que ho considera pertinent. *La Vanguardia* publica una nota⁷⁸ que reproduïx l'endemà el madrileny *La Libertad*⁷⁹ i no serà fins a les portes del final que el guardó serà, com

77. BRACHFELD, O: «En homenatge a Pau Casals. Doctor "honoris causa"». *Mirador*, (8-II-1934).

78. «Homenaje a Pablo Casals. Se pide que sea nombrado Doctor "honoris causa" de la Universidad de Barcelona y el Ministro de Instrucción Pública apoya la petición», *La Vanguardia*, 26-XI-1938.

79. «En honor del gran artista Pablo Casals», *La Libertad* (Madrid, 27-XI-1938).

Josep M. Figueres

Portada de *La Humanitat* (20-X-1938) i de *La Vanguardia* (23-X-1938).

veiem, un fet. No hem vist eco mediàtic fora d'una nota⁸⁰, breu, al periòdic madrileny *La Libertad* on indica el guardó, que s'atorga també, a proposta de les facultats universitàries, a quatre altres personalitats estrangeres entre les que destaca el fisiòleg nordamericà Walter Brandon Cannon. La notícia apareix el dia 20 la qual cosa ens orienta sobre la data de sortida de Casals de la Barcelona a punt de caure.

1939. Final. Exili

Acaba la guerra i apareix Prada, a l'exili però també durant el conflicte. El maig del 1937 és, ho coneixem per la datació d'una carta⁸¹ a Joaquim Pena, al Gran Hotel de Prada. Hi està, tornant de París, una setmana i espera fer vida normal, de salut té caigudes i recaigudes. El 1938 hi resideix, ho sabem per diverses cartes, pel capbaix, del gener al setembre. La visió doncs que hi va a viure per indicació del seu amic Lluís Guarro no és del

80. «Pablo Casals y otros personajes, doctores "honoris causa" de la Universidad barcelonesa»; *La Libertad*, (Madrid, 21-I-1939).

81. Hi ha cartes de Casals a Prada del 29 de gener, 7 de març, 11 de maig, 22 de juny, 1 de setembre de 1938 i 9 de gener de 1939.

tot precisa. Guarro i els seus fills s'hi refugien com expliquen a Baldock però la vila és ben coneguda de Casals per estades anteriors. La realitat és que Casals viatja i està acostumat a correr per Europa i estar en una setmana en dues, tres o quatre capitals... En la darrera carta a Pena, del 9 de gener de 1939 —i encara hi ha publicistes que escriuen que Casals marxa amb la retirada de finals de gener i primers del febrer— escriu⁸²:

«Pensava poguer ja trobar-me a Barcelona, però tinc tanta feina aquí de la que no espera, que no hi ha altra cosa a fer que esperar. Amb cor i ànima estic amb vostès, amb els meus, amb els amics, amb tots els catalans. Sento en mi el sofriment de tots i la idea de que pugui fer quelcom per ells em fa viure.»

Musicalment durant el conflicte Robert Baldock fa notar⁸³ que és el període més actiu dels enregistraments musicals de Casals. Entre novembre del 1936 i juny del 1939 el biògraf anglès indica com les principals obres del violoncel seran enregistrades, més enllà de les *Suites* sense acompanyament de Bach, quatre de les cinc sonates per violoncel de Beethoven, el *Concert per violoncel en si menor* de Dvorák, el *Concert en si bemol major* de Boccherini, el *Kol Nidrei* de Bruch i el *Concert* de Tovey. Fred Gaisberg que dirigeix la política de la molt important discogràfica EMI el torna a convidar, anteriorment havia promocionat el trio Cortot-Thibaud-Casals, els anys 1926-28 i de l'OPC el 1932. Ho fa a Londres el 26 i 27 de novembre de 1936 als estudis d'Abbey Rodat de la HMV (fusionada amb l'EMI) i ho repetirà a Praga, l'abril del 1937 amb l'Orquestra Filharmònica txeca l'endemà del concert. Gaisberg, reporta Baldock, havia volat des de Barcelona i queda cansat de l'esforç. El 1938 enregistra dues *Suites* més de Bach i acaba el conjunt el 13 de juny de 1939.

Des de Prada contempla l'esfondrada de Catalunya. Els informatius de ràdio i premsa francesos en van plens. Es refugia a París. Hi serà fins la primavera, on tornarà a Prada, hi restarà 17 anys. La seva reflexió davant la tragèdia incrementa el desig de canviar la realitat injusta del món que contempla en situació prebèl·lica general. El compromís, que hem indicat, de rebuig a anar a tocar a Alemanya no era un brindis al sol. Wilhelm Furtwängler el convida delerós. Casals li exposa que malgrat li remarki les diferències entre art i política no ho comparteix i per tant no tocarà a Alemanya. El compromís de Casals és definitiu i l'exposa internacionalment. La visió de la guerra, els bombardeigs, la fam, les penúries, en un marc especialment greu per infants i vells, li produeix una sensació de dolor que manifesta sincerament a Khan quan li narra el patiment en ser fora de Catalunya quan aquesta és bombardejada:

«Llegia als diaris sobre la lluita que assolava la meua terra, sobre les ciutats cremades, sobre la fam dels infants en els llocs assetjats. Mentre tocava, sabia

82. DALMAU, MORA i CORTÈS: *Pau Casals i Joaquim Pena*, p. 168

83. BALDOCK: *Casals*, p. 184.

que les bombes anaven caient, i als vespres no podia dormir. Sovint, quan parlava amb la gent, tenia la impressió que era un altre qui parlava i que jo no estava allà. Després dels concerts, caminava pels carrers, sol, turmentat.»

La derrota de la República l'aferma en la decisió

La seva casa a la vora del mar és respectada per l'exèrcit d'ocupació, el general Yagüe, amant de la música i admirador de Casals, la protegeix. Tanmateix serà precintada i davant la multa que se li imposa embargada com a garantia. Comença el franquisme a tot el territori català i amb ell els processos judicials, la campanya de difamació contra Casals i la seva família, la repressió.

En conclusió, durant la guerra civil Casals manté una posició de caràcter individual i un decidit suport a la República. No s'està de blasmar els errors puntuals inicials tot i que terribles en conseqüències humanes, i de donar suport general a la causa popular. Ho ratifica⁸⁴ el 1970 a Kahn dient que les seves úniques armes han estat el violoncel i la batuta:

«I en el transcurs de la guerra civil els vaig emprar tan bé com vaig saber en suport de la causa en la qual creia: la causa de la llibertat i la democràcia.»

Enric, el germà petit, afirma que Casals no tornarà mai més a Espanya⁸⁵.

84 KAHN: *Reflexions*, p. 227-228.

85 CASALS, E.: *Dades biogràfiques*, p. 93.

Bibliografia

- AISA, Ferran: *República, guerra i revolució. L'Ajuntament de Barcelona (1931-1939)*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona. Editorial Base 2009.
- ALAVEDRA, Joan (1975): *Pau Casals*, Barcelona, Aedos, 4ª ed. (1ª ed. 1962).
- ALBA, Víctor: *Sísif i el seu temps*. vol. I: *Costa avall*, Barcelona, Laertes, 1990.
- ALBET, Montserrat (1985): «Pau Casals, una vida musical», dins *Pau Casals i el seu museu*, El Vendrell, Fundació Pau Casals.
- BALCELLS, Joan (1984): *L'Orfeó Gràcienc i el seu entorn ciutadà. Memòries del mestre Joan Balcells*, Barcelona, Orfeó Gracienc.
- BALDOCK, Robert (1994): *Pau Casals*, Barcelona, Empúries. (1ª ed. Victor Gollanz, 1992).
- BALLESTER, Núria; FIGUERES, Josep M. et alii (2007): *Pau Casals i l'exili (1939-1973)* Sant Salvador, Fundació Pau Casals i Generalitat de Catalunya.
- BOSCH GIMPERA, Pere (1980): *Memòries*, Barcelona, Edicions 62.
- CALMELL, Cèsar (2007-200): «Barcelona, 1938: una ciutat ocupada musicalment», *Recerca Musicològica*, XVII-XVIII.
- CASALS, Enric (1979): *Dades biogràfiques inèdites, cartes íntimes i records viscuts*, Barcelona, Pòrtic.
- CORREDOR, Josep M. (1991): *Pau Casals*, Barcelona, Edicions 62.
- : *Converses amb Pau Casals* (1974): Barcelona, Selecta. 2ª ed. (1ª ed. 1967).
- DALMAU, Anna; MORA, Anna i CORTÈS, Francesc (2012): *Pau Casals i Joaquim Pena, passió per la música i pel país, correspondència*, Barcelona, Mediterrània.
- FIGUERES, Josep M. (2007): «Pau Casals» a *Entrevista a la guerra. 100 converses: de Lluís Companys a Pau Casals (1936-1939)*, Barcelona, L'Esfera dels Llibres, 2007, p. 322-348.
- (2010): *Pau Casals. Escrits i discursos: pau, pau i sempre pau*. Barcelona, Institut Català Internacional per la Pau i Angle editorial, 2010.
- (2010): *Periodisme en la guerra civil (1936-1939)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- KAHN, Albert A. (1977): *Joia i tristor, reflexions de Pau Casals tal com les va relatar a _____*, Barcelona, Bosch, 1977. Trad. de *Joys and Sorrows: reflections by Pablo Casals*, New York, Simon and Schuster, 1970.
- KIRK, H. L. (1974): *Pablo Casals*, New York –Chicago – Holt, Rinehart and Winston.
- OSSA MARTÍNEZ, Marco Antonio (2011): *La música en la guerra civil española*, Cuenca, Universidad de Castilla La Mancha.
- SOLÀ, Lluís i CAPDEVILA, Jaume (2011): *Andreu Dameson, geni de la caricatura*, Barcelona, Duxelm i Fundació Irla.
- VIDIELLA, Alfons: *El Vendrell 1936-1939* (2002), Vilafranca del Penedès, Ramon Nadal. (1a ed. 2001).
- VIVES DE FÀBREGAS, Elisa (1966): *Pau Casals*, Barcelona, Rafael Dalmau, editor.

